

EGY TUDOMÁNYPÁRTOLÓ FÖLDBIRTOKOS – SEMSEY ANDOR

Pozsonyi József

történész, genealógus, múzeumigazgató
Semsey Andor Múzeum, Balmazújváros
semsey@enternet.hu

A tatárdulástól pusztított Magyarországra Szászországból betelepített Frank von Meisen és leszármazói a 13. évszázad végétől jeles személyiségeket adtak a magyar nemzetnek. Semsey Andor ősei és nemzetségének tagjai között az Anjou-korban Semsey Frankfia Tamás személyében királyi kardhordozót, a Luxemburg-érában Semsey Lászlóval főpohárnokot, a későbbi századokban – különösen a török hódoltság idején – tábornokokat, várkapitányokat, majd egyházépítőket és fenntartókat, tudománypártolókat és hivatalviselő politikusokat talál a kutató genealógus történész. Mikor mit kívánt a kor, a helyzet, a haza.

Az 1833. december 22-én született Semsey Andor nagyapja, András mint királyi biztos a 18. század második felében a török hódoltságból felszabadult Temesi bánóság, a Maroson túli három vármegye (Torontál, Arad, Temes) újjászervezésében jeleskedett, s Torontál vármegye alispánja lett, e vármegyében végrehajtotta az úrbérrendezést. 1786-ban királyi táblai ülnöknek nevezték ki, majd a hétszemélyes tábla bírójává. E minőségben 1789-ben az udvari kancelláriához került, két évvel később a császári királyi kamaránál lett tanácsos. 1797-ben Ugocsa vármegye főispán-helyettese, 1803-tól valóságos főispánja, 1807-től

pedig Abaúj vármegye főispánja volt. Érdeimei elismeréseként a Mária Terézia által alapított Szent István-rend vitéze és királyi személynök lett. I. Ferenc király 1798. július 30-i keltezésű adománylevelével neki adományozta felesége családjának, a fiágon kihalt siklói Andrásyknak balmazújvárosi birtokait. Semsey András több elődjéhez hasonlóan egyház- és tudománypártoló volt. Különösen a történetíró Szirmay Antal élvezte anyagi támogatását. Szirmay „vármegye-monográfiai” közül az 1804-ben kiadott *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis* című kötetben a támogató, Semsey András arcképét láthatjuk, és Szirmay hálálkodó sorait olvashatjuk, amiért a könyv kiadását finanszírozta (Pozsonyi, 2002).

Semsey Andrásnak nyolc gyermeke volt, de csak két fiú vitte tovább a családfát. Az idősebbik Lajos, aki 1783-ban és Jób, aki 1787-ben született, és akinek fiági utódai a Semsey grófi ágban ma is élnek.

Az 1814-ben elhunyt nagyapját a csaknem két évtizeddel később született Semsey Andor csak hírből ismerte. Édesapja Semsey Lajos császári királyi kamarás, édesanyja, a kétszer megözvegyült apjának harmadik felesége, Szemere Klára volt. A szülői háztól örökségként tisztességre, becsületre és mély hazasze-

retetre nevelést kapott. Különösen édesanyja, Szemere Klára szellemisége volt rá mély hatással, aki például az 1849. július utolsó napjaiban Balmazújvároson keresztülvonuló Nagysándor József tábornok seregtestének sebesült honvédeit ápolta és bújtatta az újvárosi Semsey birtok uradalmi épületeiben a honvédsereget üldöző Paszkevicz herceg által vezetett muszkák és a császári katonaság elől. Édesanyja hazafiságáról a mai napig legendák szólnak. Ezek egyike szerint egy, a balmazújvárosi kastélyba beszállásolt orosz ezredes előtt, aki Kossuthot ócsárolta és hazaárulónak bélyegezte, megvédte a kormányzót, amivel csaknem saját kivégzését idézte elő. Nem véletlen, hogy a hálás utókor száz évvel később az első balmazújvárosi úttörőcsapatot Szemere Kláráról nevezte el. (Pozsonyi, 1988, 19–20., 23–24.; Dercsenyi, 1907. 149.)

Az ifjú Semsey Andor szülővárosában, Kassán járt középiskolába, majd ugyanott jogot hallgatott, ezt követően, mint egy hatalmas földbirtok várományosa, a (moson)magyaróvári gazdasági akadémián folytatta mezőgazdasági tanulmányait. Egyes források szerint „gazdasági tanulmányait Hohenheimben fejezte be”, mint például ahogy azt Ilosvay Lajos Semsey Andort búcsúztató beszédeiben elmondta. Ezt az információt azonban dr. Ulrich Fellmeth az ottani egyetem professzora dr. Papp Gábor kérésére kutatta, de megerősíteni nem tudta. Hellmeth professzor sem a kinyomtatott anyakönyvekben, sem a kézzel vezetett hallgatói névsorokban nem lelt Semsey Andor nevű diákot az adott időszakban. Az bizonyos, hogy az 1850-es évek végén és a hatvanas évek elején európai tanulmányútra ment Sziléziába, Németországba és Hollandiába. Így vált Semsey Andor a szülői háztól kapott neveltetés, a sokoldalú iskolai képzés, a sok tanulmány- és kutatóút

révén széles látókörű, több nyelven beszélő, természettudományosan képzett gazdája.

A 19. század elején a Semsén lévő ősi birtok és a hozzá tartozó 3000 kataszteri holdas erdő, a kiterjedt jászóújfalui, hatkóczi, buzinkai, saczai és a tokaji borvidéken lévő szőlőbirtokok mellett Szabolcs vármegyében, a balmazújvárosi határban 69 ezer kataszteri hold jó minőségű szántó és legelő biztosította a család jövedelmét. Később azonban a 19. század első felének természeti, gazdasági és társadalmi viharai az ősi Semsey-birtokokat erősen megtépázták. A balmazújvárosi birtokokon az úrbéri szabályozás 1820-ban fejeződött be, de az 1817-ben kezdődött úrbérrendezési pert húsz évvel később tagosítási és elkülönítési per követte, amely még az 1870-es évek elején is tartott.¹ Nehezítette a birtok gazdasági helyzetét az is, hogy Semsey András nyolc gyermekéből négy, felnőttkort megért fia között osztódott szét a hatalmas Semsey-vagyon.

A nagykorúvá vált Semsey Andor, édesapja 1856-ban bekövetkezett halála után adósságokkal és gondokkal terhelt birtokot örökölt. Mikszáth Kálmán írta a *Pesti Hírlap* vezércikkében, 1889-ben: „Semsey fiatal korában meglehetősen szerény körülmények közt élt, míg végre roppant terjedelmű birtokot örökölt Balmaz-Újváros vidékén, de annyi adóssággal, hogy alig volt megartható.”

Az elsősorban a Semsey birtokokat terhelő és más jellegű anyagi gondokból történő kilábalás hosszú időt vett igénybe. A Semsey Andort személyesen is jól ismerő Mikszáth Kálmán az említett *Pesti Hírlap*-beli vezércikkben egy irodalmár szemével, anekdotikusan a következőket írta: „Tanácskozott ügyvédekkel s ezek kieszeltek egy modus vivendit: ha

¹ Periratok a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum gyűjteményében ltsz.: 2001.2.1.

az új földesúr szigorú életet él, nem költ, csak a legszükségesebbekre, akkor bizonyos idő múlva tiszta lesz a birtok.

– És mennyit szabad költenem?

– Évenként tizenötezer forintot.

– Én csak ezerötyszáz forintot szándékozom költeni.

Az ügyvédek persze mosolyogtak rajta; tudták már mennyit érnek a fiatal gentry-örökösök jószándékú fogadkozásai. Nem ismerték Semsey férfias karakterét, hogy amit egyszer elhatároz – az vas. Semsey olyan élethez látott e naptól fogva, mely közel áll a nélkülözéshez. Egy kis szobában lakott, olcsó ruhában járt, olcsó vendéglőkben étkezett, legfeljebb könyvekre költött valamit. Sok, sok év kellett még így is, míg végre tiszta lett a birtok.”

A valóság ennél persze sokkal árnyaltabb. Az anyagi helyzet javulásához, a Semsey-birtokok egyre nagyobb jövedelméhez hozzájárult az úrbéri perek lezárása, a három hitbizományi birtok létrehozása, mely Semsey Andor nagybátyjainak, majd testvéreinek magtalan halálával az ő kezében összpontosult; a 19. század hatvanas és hetvenes éveiben bekövetkezett gazdasági fellendülés és konjunktúra, mely a mezőgazdaságban folyamatosan kedvező időjárással és termékbőséggel párosult. A gazdálkodásra kedvező hatással volt, hogy 1873-ban elhunyt Semsey Andor unokabátyja, apja testvéreinek 1820-ban született Albert nevű fia is, akinek fia – László – még csak négyéves volt, így Semsey Andor lett a család doyenje. Végül meg kell említeni, amit a kortársak írtak Semsey Andorról: „gyönge szervezete nem tudott megbirkózni egy nagy gazdaság ügyeinek vezetésével, finom érzése nem bír alkalmazkodni környezetének durva szokásaihoz s rendszeretete nem tűrhette a saját hibáján kívül bekövetke-

zett zárlatot. Végre is elhatározta, hogy a birtokokat bérbe adja s felköltözik Budapestre. Elhatározását 1866-ban hajtotta végre.” (Ilosvay, 1925, 2.) Ekkor harminchárom éves volt.

A bérbe adott birtokok stabil és egyre növekvő jövedelmet biztosítottak. Ennek ellenére az ezt követő időszakban Semsey puritán életmódja legendaszámba ment. Ilosvay Lajos, Koch Sándor, Tasnády Kubacska András a róla szóló írásaikból egy, már a végletekig „aszkéta”, szinte önsanyargató életet élő személy képe bontakozik ki. „Azt a vagyont, amelyet születése adott a kezébe, nem kártyára, lóversenyre és színésznőkre költötte. Nem volt jachtja, vadászháza, még csak hintója, sőt egyetlen vadászpuskája sem. Évtizedekig hordott egy öltönyt, kétszobás polgári lakása volt, és főzeléket evett hús nélkül napnap után.” – írta róla Tasnády Kubacska András. Legautentikusabb jellemzését azonban az őt személyesen is jól ismerők leírásaiból, illetve saját leveleiből rajzolhatjuk meg.

Mikszáth Kálmán, aki az 1880-as és 1890-es években rendszeresen írt különböző folyóiratokban országgyűlési tudósításokat, és az akadémia üléseiről is tájékoztatott, az Akadémia 1889. évi közgyűléséről – amelyen Eötvös báró felolvasta Semsey Andor akadémiai pályázatára felajánlott százezer forintról szóló levelét – a következőket írta: „Éljen-zaj tört ki a teremben, mely több ízben megújult, amint az elnök részletezte a tíz-tízezer forintos pályadíjat. Ünneplés hangulat ömlött el a tekintetes Akadémián. Széchenyi István óta nem hangzott itt ilyen frappáns szó. Százezer forint! Tíz tudományos munkára! Királyi bőkezűség. A fiatal elnök etalálta az alkalomhoz méltó formát:

– Felállással fejezzük ki köszönetünket, t. Akadémia. (És ő maga is felállott.) Az akadémikusok mind fölemelkedtek, s még egyszer

fölhangzott a terem boltíveit megrázó éljen. Csak egyetlen alak maradt ülve, aki Schvarcz Gyula és egy újdonsült levelező tag közt ült; egy fakó színű kopasz ember, szelíd kék szemekkel, egyszerű közömbös arccal.

– Miért nem állt fel? – mordult rá szomszédja, az újdonsült levelező tag.

– Nem illik – felelte az szerényen.

– Hogyhogy, uram? – szólt emez ingerülten.

– Mert én vagyok az a Semsey.

Valóban ő volt, ott ült csendesen, összehúzódnak, majdnem röstelkedve a tudomány lelkes barátja, kit e közömbös kor szült annak jeléül, hogy az igazi hazafiság még nem vesztette el termőerejét, csak ugaron van.”

A Semsey Andorról fennmaradt fényképek és (valószínűleg fényképek alapján készült festmények) egy magas, szikár, szinte már túlzottan sovány, bajszos, szakállas öregurat mutatnak. A barátságos, meleg tekintet nem beszél arról a szenvedésről, amelyet a tudomány lelkes pártolójának állandóan kiújuló betegségei miatt hosszú életének már negyvenes éveitől kezdve fél évszázadon át kellett túrnia. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában fennmaradt, Herman Ottóhoz írt leveleiben többször panaszkodik rossz egészségi állapota miatt. 1879-ben így írt Herkulesfürdőről: „Mindamellert hogy egészségem állapota mostani kirándulásaim alatt nagyot hanyatlott úgy hogy kényteleníttem azokat beszüntetni s ide húzódván pihenek egy ideig, míg vagy összeigazodom, s hozzá fogok újból, vagy hazakotródom nem kis bosszúságomra, s így ma még bizonytalan valjon lehetek e aldunai útjában útítárs.”²

Leveleiben fejfájásra, ízületi és reumatikus bántalmakra s egyéb nyavalyákra is panasz-

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára ltsz.: Ms 276/100

kodott. Többször kénytelen volt gyógy-kúrán részt venni Karlsbadban, Mátrafüreden és Tátraszéplakon.

Ugyancsak hiteles az a Semsey Andorról szóló információ, melyet az őt évtizedeken keresztül jól ismerő Pekár Dezső, – aki a Magyar Tudományos Akadémia Sermsey-fellow-jaként (ösztöndíjasaként) tizenhat éven keresztül, 1901 és 1915 között vezette Eötvös földmágnesség-mérési torziós-inga kísérleteit – írt le nem sokkal Semsey Andor halála után: „Semsey Eötvös báróval jó barátságban volt és sokszor felkereste. [...] Nagyon érdeklődött Eötvös munkássága és geofizikai mérései iránt. Én több ízben meglátogattam őt és ilyenkor részletesen kellett ezekről referálnom; sőt megkért, hogy a mérésekről és azok eredményéről időről-időre levélben is értesítem, amit én természetesen örömmel teljesítettem is, és amit ő nagy köszönettel vett. Többször érintkezve vele, néhány személyi adatot is említhetek. Adományait többnyire Fábry István ügyvédje (régebben pedig Hofmann A.) útján előkelően adta és mindig szabadkozott a köszönet elől. Magára keveset költött. Túlságosan egyszerűen élt és dolgozott. Télen-nyáron csizmában járt, egyik rajta volt, a másik a suszternél, ahol azokat szükség esetén felcserélte. Calvin téri lakásán gyertyával világított, ugyanazt a gyertyát használta hol az asztalon, hol a szoba közepén lógó csillárban. Elmenve hazulról papirosba pakolva csak annyi pénzt vitt magával, amennyi a villamosra stb. kellett. Mikor hosszabb ideig a Vöröskereszt kórházban volt, tudta nélkül kellett a jobb ellátás és ápolás költségeit fedezni. Sokat betegeskedett, de erős szervezete azokat leküzdötte. Az utóbbi évtizedekben hólyagbaja kínoztta állandóan.”³

³ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára Ms 5108/69

Az első világháború évei Semsey életének legnehezebb, legfájdalmasabb időszakát jelentették. Miközben betegsége miatt egyre jobban szenvedett, 1914. december 27-én elhunyt legjobb barátja, Herman Ottó, majd 1919. április 8-án báró Eötvös Loránd is. A matuzsálemi kort megért, de magtalan Semsey Andor végrendeleti örököse unokatestvérének – Albertnak – a fia, gróf Semsey László, illetve annak ugyancsak Andor nevű fia, aki egyben Semsey Andor fogadott és keresztfia is volt. Az első világháború vége felé az örökösök egyre inkább törekedtek arra, hogy megakadályozzák a bizonytalan háborús helyzetben a Semsey-vagyonból a további kifizetéseket. A trianoni béke a Semsey-birtokokat kétfelé szakította. Semse, Sacza, Hatkócz, Buzinka, Jászóújfalú az újonnan alakult Csehszlovák köztársaság területére, a balmaz-

újvárosi birtokok pedig Magyarországra estek, és ezzel végképp vége szakadt a támogatásoknak. (Szeretném azonban megjegyezni, hogy az örökös, Semsey László gróf az 1920-as évek végén a Semsey Andor által vásárolt és korábban kutatási célból több tudósnak – Haberern Pálnak, Klupathy Jenőnek és Tanzl Károlynak – kölcsönadott, majd megörökölt és visszaszerzett rádium-adományával tette lehetővé a rákgyógyítás megindítását Budapesten, az Uzsoki utcai kórházban.)

Semsey Andor 1923. augusztus 14-én hunyt el; a Farkasréti temetőben, díszsírhelyen helyezték örök nyugalomba.

Kulcsszavak: *Semsey Andor, Balmazújváros, tudománypártoló, mecénás, Szemere Klára, Pekár Dezső, Ilosvay Lajos, Herman Ottó, Semsey-fellow, Eötvös Loránd*

IRODALOM

Dercsényi Kálmán (év nélkül [1907]): *Bem tábornok teli hadjárata 1848–1849-ben Erdélyben*. Kozma Zsombor kiadása, Budapest

Ilosvay Lajos (1925): Dr. Semsey Andor T. tag emlékezete. In: *A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékszédek*. XIX. k. 2. szám. Budapest

Pozsonyi József (szerk.) (1988): *A jobbágyvilág és a szabadságharc emléke Balmazújvároson. Újvárosi dolgozatok 3.* Balmazújváros

Pozsonyi József (2002): *A semsey Semsey család története*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága

Ökológia és környezeti gondok*

BEVEZETŐ

Kertész Miklós

PhD, tudományos főmunkatárs,
MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
kmiki@botanika.hu

Vida Gábor

az MTA rendes tagja,
MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete
vidag@botanika.hu

Történeti kitekintés

Az ember ősidők óta átalakítja környezetét, e tevékenysége napjainkra oly mértékben felerősödött, hogy már Földünk globális rendszerét változtatja meg (Takács-Sánta, 2008). A természetes élőhelyek megszüntetése mellett a kultúrába vett termőföldek is degradálódtak, az öntözött földek elszikesedtek, a korábban tömeges állatfajok eltűntek, vagy számuk drasztikusan csökkent. Az ipari forradalom óta ezek a jelenségek nemcsak megsokasodtak, hanem kiegészültek óriási területek elszennyeződésével és a légkör összetételének megváltozásával.

A természet- és környezetvédelem gondolata már a XIX. században megjelent, és egyre fontosabbá vált, főleg a leggazdagabb országokban, illetve egyes gyarmataikon. A XX. század második felében egyre többen ismerték fel, hogy ezek az előnytelen változások globális skálájúak. Az évezred végére kiderült, hogy az egész Föld klímája is változik, és egy-

re fontosabb lett az a kérdés, hogy mekkora ez a változás, hova vezet, milyen szerepet játszik benne az ember, és lehet-e tenni valamit kedvezőtlen hatásai csökkentése érdekében.

A változások globális mértékének felismerésével együtt, noha jórészt attól függetlenül, kialakult a környezet vizsgálatának új eszközrendszere. Az űrtávérzékelés térben-időben egyre finomabb felbontású, naprakész adatokat szolgáltat a földfelszín, a tengerek és az atmoszféra állapotáról. A számítástechnika fejlődése lehetővé teszi az adatok gyors feldolgozását, és egyre bonyolultabb, pontosabb modellek vizsgálatát. A hidegháború végével a korábban katonai kutatásokra kifejlesztett eszközök hozzáférhetővé váltak a polgári kutatás számára. A fizikában és azon belül is a légkörfizikában, valamint az ökológia területén már korábban elkezdtek kifejleszteni és alkalmazni a rendszeranalitikai modelleket.

A globális rendszer

Ennek a rendszernek a legnagyobb skálájú elemei, kompartmentjei a litoszféra, hidroszféra, atmoszféra és bioszféra. Az első három

* A témáról lásd még Vida Gábor: Fenntarthatóság és a tudósok felelőssége; Magyar Tudomány, 2007. december